

624/44.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
44. szám   KIADVÁNYAI   44. szám

AZ U ÉS V HANGOK JELÖLÉSTÖRTÉNETÉHEZ

ÍRTA
VÉRTES O. ANDRÁS

B U D A P E S T
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1 9 3 9

ÁRA 0'80 P.

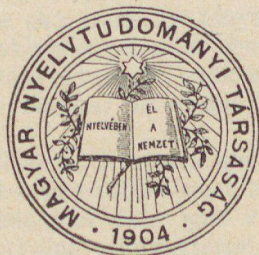
777.
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
44. szám   KIADVÁNYAI   44. szám

50468

AZ U ÉS V HANGOK JELÖLÉSTÖRTÉNETÉHEZ

IRTA
VÉRTES O. ANDRÁS

B U D A P E S T
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1 9 3 9

I. Kéziratok és nyomtatványok helyesírása.

(A vizsgált anyag.)

1. XVI. századi nyomtatványaink helyesírásának tárgyalásakor először is azt a kérdést kell tisztáznunk: jogosult-e elválasztani az írott és nyomtatott emlékek ortográfiájának vizsgálatát.

Már BALASSA is (kis vázlatában: FMNy. I.) elkülöníti az írott emlékek korát a nyomtatottakétól. Kétségtelen ugyanis, hogy az utóbbi korszak helyesírása eltér az írott emlékek korától. TRÓCSÁNYI¹ egy korszak nyomtatott emlékeinek helyesírását az írott emlékekétől elkülönítve tárgyalja.

Az alábbiakban rámutatunk néhány mozzanatra, amely megokolttá teszi azt, hogy egy korszak írott és nyomtatott emlékeit külön-külön vizsgáljuk.

1. A nyomdai betűk (karakterek) is meghatározták bizonyos fokig a nyomdák helyesírását.

A) Talán ez is oka annak a ténynek, hogy a XVI. századi nyomtatványainkban egyáltalán nem ritka az *e* jel. A korabeli latin nyomtatványokban is gyakran előfordulnak ezek a jegyek: így a hazai magyar nyomdák könnyen tehetek szert e betűtípusokra.

B) Ezzel szemben az írott emlékeinkből ismeretes *o* jegy nyomtatványainkból szinte teljességgel hiányzik; nyilván azért, mert külföldi nyomdákban nem igen volt használatos e jegy, s így külön kellett volna elkészíttetni. — Pázmány is egyéb okokon kívül „a Z. *beotúnék szük voltaert*“ ír *e*-t s nem *cz*-t (CorpGram. 694).

2. A könyvek maradandóbb, néha százados használatra készültek (pl. a Biblia-kiadások) s nagyobb közönség számára, mint a kézzel írott magánlevelek, oklevelek; nagyrészt ez a tény magyarázza azt, hogy nyomtatványaink ortográfiájára nagyobb gondot fordítottak. — Ez a gond elsősorban a hangjelölésben mutatkozik. Míg nem egy nyomtatványunk külön betűvel jelöli a *ž* hangot (Sylvester: Gram., ÚjT., Heltai sok nyomtatványa; csak említi: OrthVng.), addig írott emlékekből

¹ TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása: MNyK. I. 10.

nem mutatható ki e hang külön jele. — Esztétikai szempontok is lehetnek irányadók: „... *Illeu helen ammi íeluñc-ben k szocot lenni, de hoj az k ollan naj ágas betü meg rutittá az nómaft, iobb azért am mi íeluñc-benis az c ollan helen mint az k.*“ OrthVng. 99¹ | „*Iollehet ez ighéket ígis irhatnóc ... de nekem szándocom az volna hoj am mennire lehetne meg ne rutulna ań nómás, az z kedig szebnec tettzie mint az sz, azt azért örömesben vetem.*“ OrthVng. 100.

3. Figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy a nyomdák helyesírása elsősorban nyomdákra hat, az írott szövegeké pedig különösen a kéziratokéra. Természetes, hogy az oklevélíró diák, tisztviselő főként elődeit, társait tekintette mintául, épúgy a nyomdász is mestersége követőit. A nyomdászlegények, korrektorok vándorlása is oka lehet bizonyos nyomdákból alkalmazott helyesírás terjedésének. Pl. ismeretes, hogy Bornemisza Péter nyomdájában dolgozott Mantskovit Bálint; a Bornemisza Péter-féle helyesírás fel is ismerhető Mantskovit későbbi nyomdájának termékeiben. — Nem pusztán véletlen, hogy a Heltai-féle nyomda helyesírásának dolgozatunkban tárgyalt egyik sajtásága 4—5 nyomdára is hatott. — Még később is különbség volt a kézírás és a nyomtatvány helyesírása között. 1636-ban írja Geleji Katonai István: „*Az tsét-is, hol tf-el, hol cs-el nyomtatták; az kéz-írásban mindenütt cz-vel vólt ...*“ CorpGram. 696.

Mindezek alapján joggal különítjük el a kéziratok és nyomtatványok ortográfiai vizsgálatát.

Egyes jelek arra vallanak, hogy az írott emlékeken belül is két nagyobb csoport különül el: a könyvek (codexek) csoportja egyrészt, a magánleveleké, okleveleké stb. másrészt. E két csoport helyesírásának vizsgálata dolgozatunk keretén kívül esik. Ez a jelenség egy rokon tudományból ismert tény analogonja lenne. A paleográfia is megkülönbözteti a könyvírás és a közhasználati írás két nagy csoportját.²

2. Vizsgálatainkat a XVI. század végével, illetőleg a XVII. elejével zártuk le. Ekkor bukkan föl egyre több nyomtatványban az *u* és *v* hangok jelölésének ma is szokásos módja, s mint alább kiderül, lényeges és jellemző vonások tűnnek el nem egy nyomdánk helyesírásából.

3. Mely nyomtatványok vizsgálandók át?

A) Helyet és évet föltüntető nyomtatványok.

1. Lehetőleg minden nyomdának több emlékét vizsgáltuk át. Csak így lehet kimutatni, hogy egy nyomdának voltak-e állandó ortográfiai sajtáságai, vagy nem.

¹ Az OrthVng. mellett levő számok a CorpGram. lapjaira vonatkoznak.

² TRAUBE, LUDWIG, Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters, hgg. v. PAUL LEHMANN (Vorl. u. Abhandl. v. L. TRAUBE, hgg. v. FRANZ BOLL. Bd. II.). München, 1911. 23—4.

2. Nem elég csak egy időszakból való nyomtatványokat figyelembe vennünk, mert változhatik egy és ugyanazon nyomda helyesírása is.

Heltai a *tš* hangot — TRÓCSÁNYI szerint (i. m. 13) — *cz*-vel és *ts*-vel írja; ez a megállapítás azonban nem egészen pontos, mert a kolozsvári nyomda első évtizedének könyveiben *tš* hangértékben általában a *ch* betűcsoportot találjuk. Éppen e körülmény segítheti a kutatást a hely és év nélküli nyomtatványok meghatározásában. Pl. az ú. n. Hoffgreff-féle énekeskönyv keletkezési évének vitáját¹ már régen eldöntötte volna az említett jelölésmód ismerete: *tš* = *ch*; a helyesírás egyébként is arra az időszakra vall, amikor Hoffgreff egyedül vezette a nyomdát (az 1550-es évek közepe táján).

3. Lehetőleg a század minden nagyobb egyéniségének művét elemeztük.²

4. Néha egy és ugyanazon nyomtatvány szövegében is változik a helyesírás (pl. Heltai 1560-ban megj. Soltar-ában), ezért adatainkat vagy az egész könyv vagy az egyes ívek kezdő lapjainak átvizsgálása alapján állítottuk össze.

B) Hely, illetőleg év nélküli nyomtatványok.

A hely, illetőleg év nélküli nyomtatványoknak lehető teljes átvizsgálása szükséges. Ha ezt a követelményt nem hajthattuk is végre, mégis nagyobb számú ilyen mű nyomtatványt elemeztünk.

A könyvészet megállapításai, adatai, az év és nyomtatási hely tekintetében nem mindig helytállóak: tehát ha kronológiai szempontból feltűnő adatokat találunk, csak kritikai vizsgálat után támaszkodunk az eddigi feltevésekre. Sokszor éppen a helyesírás segítségével tudjuk meghatározni egyes nyomtatványok keletkezési idejét és helyét.³

Hogy mennyire megokolt az óvatosság, azt megvilágítják itt következő megállapításaink.

Idari „Historia . . . Nagy Sandornak . . . hadakozasirul“ című költeménye (RMK. I. 362. sz.) SZABÓ KÁROLY szerint — a nyomtatásból ítélve — Bártfán a XVI század vége felé jelent meg. Az *u* és *v* hang jelölése azonban megcáfolja ezt a föltevést; mint alább látni fogjuk, a bártfai nyomtatványok nem használták az *u* és *v* hangok jelölésének ma is szokásos módját. Ha a nyomtatvány valóban XVI. századi, csak Lipsiai Pál debreceni nyomdájára gondolhatunk. (A debreceni eredet mellett szól különben az is, hogy e könyvecske előző három kiadása közül kettő jelent meg Debrecenben, de egy sem Bártfán.)

¹ Vö. GULYÁS PÁL, A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Bp., 1931. 78—9 és SZABÓ KÁROLY, RMK. I. 348. sz.

² Vö. MELICH JÁNOS, MKönyvsz. 1908: 140—1.

³ Erre már rámutatott TRÓCSÁNYI: Könyvgyűjtők évkönyve 1919-re. Bp., 1919. 14.

Ilosvai Péter „Ptolomeus“-a egy hely és év nélküli kiadásának idejére és helyére vonatkozólag is útmutatást ad az *u* és *v* hangok jelöléstörténete. SZABÓ KÁROLY (RMK. I. 363. sz.) XVI. századnak gondolja a kiadást. Mivel az *u* hangot *u*-val (illetőleg *U*-val) s a *v* hangot *v*-vel (illetőleg *V*-vel) jelöli: A_2^a : *Uram* | A^a : *Veve*, a szóbanforgó nyomtatvány csak 1596-ban, illetőleg 1596 után készülhetett. Ha a nyomtatvány valóban a XVI. században készült, mint SZABÓ KÁROLY véli, csak egy nyomtató műhely kerülhet szóba: a debreceni. Más nyomda ugyanis nem követte e jelölésmódot.

Ha nyomtatványtöredékben, facsimile-lapon helyesírási szempontból föltűnő adatot találunk, meg kell vizsgálnunk, hogy a szóbanforgó töredék, facsimile-lap csakugyan a könyvészet által meghatározott kiadásból való-e.

A XVI. századi bártfai nyomtatványoknak tartott munkák közül az egyik legnevezetesebb: a Balassa Bálint nevéhez fűződő „Credulus és Júlia“ című drámatöredék. A mű első ismertetője, ERDÉLYI PÁL szerint a szóbanforgó drámát Bártfán nyomtatták 1588—1589-ben. A töredéknek bártfai nyomtatványokkal való összevetése alapján állapítja ezt meg, de semmi kézzelfogható bizonyítékot nem nyújt. Már pedig két könyv betűtípusainak hasonlósága vagy azonossága önmagában nem bizonyítja azt, hogy a két nyomtatvány egy nyomda terméke. ERDÉLYI megállapításával szemben rá kell mutatnunk arra, hogy az átvizsgált XVI. századi bártfai nyomtatványok nem egy tekintetben következetes helyesírásúak, de egyiknek ortográfiája sem egyezik a „Credulus és Júliá“-éval (*v*, *u* stb. hang jelölése). Meg kell állapítanunk azt is, hogy nemcsak a hely-, hanem az évmeghatározás is minden valószínűség szerint téves. Több mint száz rendszeresen földolgozott XVI. századi nyomtatvány közül 1596-ig egy sem jelöli az *u* és *v* hangot olyan módon, mint a „Credulus és Júlia“: az *u* hang jele minden helyzetben *u*, a *v* hangé pedig mindig *v*. A század utolsó éveiben nem ritka e jelölésmód, sőt a XVII. század folyamán általánossá lesz. Tehát sokkal megokoltabb a nyomtatvány keletkezési évét az 1596 utáni időre tenni. E megállapítás szerint a töredéket nem Balassa Bálint életében nyomtatták.

Csűrös FERENC „A debreceni városi nyomda történeté“-ben (Debrecen, 1911. 59) facsimilét közöl Félegyházi Tamás Új Testamentum-fordításából. A kiadás szerinte 1586-ban jelent meg. A facsimilében közölt lap helyesírása azonban ellentmond a meghatározásnak: az *u* és a *v* hangot az 1596 óta szokásos módon jelöli: $u = u$, $v = v$. Összehasonlítottam a facsimilét a M. Nemz. Múzeumban levő példánnyal, s arra a meglepő megállapításra jutottam, hogy nemcsak a helyesírás, de

még a szöveg sem egyezik.¹ A Félegyházi-Biblia egyetlen kiadásának példányait ismerte eddig a könyvészet: a debreceni példány tehát a Biblia egy másik kiadása. — Mely időből származik a mi kiadásunk? A szóbanforgó kiadás a helyesírás tanúsága szerint 1596 előtt nem keletkezett. A facsimile-lapon közölt ajánlásrészletből megtudjuk, hogy a nyomtatás idejében Imre deák főember volt Debrecenben. Ezt az Imre deákot nagy valószínűséggel Tolnai Literáti Imrével azonosíthatjuk, aki 1609-ben, 1618-ban és 1625-ben debreceni bíró volt.² Szenci Molnár Albert levelezéséből kitűnik, hogy 1609 körül megjelent a Félegyházi-Bibliának egy kiadása³; ebből a könyvészet egyetlen szövegrészletet sem ismert. — Ezek alapján nem megokolatlan a föltevés, hogy az a kiadás, amelyből Csűrös a facsimilét vette, azonos a Szenci Molnár levelezésében említett kiadással s 1609 körül keletkezett.

Különösen körültekintően kell eljárunk, ha csak másolatban maradt ránk egy nyomtatvány szövege, illetőleg szövegének egy részlete. Ekkor nem támaszkodhatunk a betűtípusok összevetésére, s így a döntő szó a helyesírásé.

Példa erre Bogáti Fazekas Miklós „Az nagi Szkender beknek . . . ieles vitezi dolgairól“ című munkájának debreceni kiadása. E nyomtatványnak ma egy példánya sem ismeretes. SZABÓ KÁROLY (RMK. I. 290. sz.) mint a bécsi Theresianum könyvtárának unikumát ismerteti, ez azonban — a könyvtár értesítése szerint — a jelzett helyen nem található. A kis könyvnek nyilván hibás az évjelzete (SZABÓ i. h. szerint): „Anno XXXXVII.“ SZABÓ ehhez a következő megjegyzést fűzi: „A címlapon olvasható XXXXVII. évszámot 1547-nek nem vehetvén, mert e munka 1579-ben volt írva, s Debreczenben 1547-ben még nyomda nem létezett, annyival biztosabban merem (az M. D. L. évszámot oda gondolva) 1597-re magyarázni, mert a nyomdai kiállítás kétségtelenül a XVI. századra mutat.“ Szembeötlök azonban, hogy az *u* hang jelölése eltér az 1596 utáni debreceni nyomtatványokétól. Az *után* szó *u* hangját a SZABÓ KÁROLY által közölt címlap szerint *v*-vel írja: *v*tan, nem pedig *u*-val, mint a későbbi debreceni nyomtatványok. Más a *tš* hang jelölése is; Lipsiai Pál debreceni nyomtatványaiban 1596-tól a *cz* jel nem a *tš* hang jele. Eltérést mutat a *d'* és az *n'* hangok jelölése is. Ha a helyesírás bizonyítékait elfogad-

¹ A M. Nemz. Múzeum könyvtárának titkársága kérésre szíves volt írni a debreceni Kollégium könyvtárának, s onnan azt a választ kapta, hogy a szóbanforgó példányt mint csonka duplumot (!) eladták. Megvan a remény rá, hogy e példánynak nyomára akadunk.

² SZÜCS ISTVÁN, Szabad királyi Debrecen város történelme. Debrecen, 1871. II, 535.

³ DÉZSI LAJOS közleménye: MKönyvsz. 1899: 279—80.

jük, akkor föltehetjük, hogy a szóbanforgó kiadás 1596 előtti jelent meg.¹

Az 1592. évi kolozsvári kiadás címe régibb kiadásra utal. SZABÓ KÁROLY (RMK. I. 255. sz.) megjegyzi, hogy nem határozhatja meg, valóban volt-e régebbi kiadása e műnek. Ha ezeket figyelembe vesszük, arra gondolhatunk, hogy Bogáti Fazekas munkájának első kiadása éppen a szóbanforgó debreceni nyomtatvány.

4. Itt mutatunk rá arra, hogy a tulajdonnevek helyesírása bizonyos esetekben határozott eltérést mutat a köznevek ortográfiájától. Nem mondhatjuk véletlennek azt, hogy a Heltai-nyomda, mely a *k* hangot szó elején következetesen *k* betűvel jelöli, a *Kolozsvár* tulajdonnév kezdő mássalhangzóját fél századon át *C*-vel írja. (L. a colophonokat.)

A *v* hang jelölésével kapcsolatban is vannak adataink, amelyek azt bizonyítják, hogy a tulajdonnevek nem illeszkednek be mindig az egyes nyomtatványok helyesírási rendszerébe.

A kolozsvári Heltai-nyomda a magánhangzó előtti *v* hangot szó elején *v*-vel, szó közepén *u*-val írja, mégis előfordul egy-két tulajdonnévre vonatkozó adat, melyben a *v*-t *w* jelöli: *Colofwari* Heltai: Bibl. I c₂^b | WIZAKNAI GERGELY uo. A magánhangzó előtti *v*-t így jelölő Székely István *Chronica*-jában hasonlóképen: *TEMESwarat* 235. A „Comodia Balassi Mennihart arultatafarol“ a szókezdő *v* hangot *v* betűvel írja, csak egy tulajdonnévben találunk más jelölésmódot: *VvaczraD*₃^{a,2}

II. Az *u* és *v* hangok közös (illetőleg részben közös) jellel,

1. Az *u* ($\bar{u}$) hang jelei.³

A) Szó elején.

a) *u* (szó belsejében és szó végén ugyane betű). — Csak kevés szövegben találunk szó elején *u* betűt s itt sem következetes a jelölés; az *u* hangot nemcsak az *u* jel, hanem más

¹ E munka sajtó alá rendezése közben került kezembe a M. Tud. Akadémia könyvtárának példánya, melyet SZABÓ, RMK. nem ismer.

² A két *v* a XVI. század magyar nyomtatványaiiban általában a kettős *w* nyomdai változata.

³ A nagy (kezdő-, cím-)betű majdnem mindig *V*; ahol nem szükséges, nem említjük külön a nagy kezdőbetűket.

A hosszú $\bar{u}$ hang jelölésmódját nem különítjük el a rövid *u* hangétól; a hosszú $\bar{u}$ jelölése általában csak annyiban tér el a rövid *u*-étől, hogy a *v* és az $\bar{u}$ betűn a hosszúságot néha ékezet tünteti fel: *ú/zhatnánac* Heltai: Újt. o₆^b | *túdod* uo. d₂^a. Nyomtatványaink egy részében a hosszú $\bar{u}$ hang jele szó elején — általában — $\bar{u}$ betű vagy $\bar{v}$ és $\bar{u}$, a rövid *u* hangé pedig *v* betű: *útra* Heltai: Solt. 282^a | *útról* uo. 4^a | *vrai* uo. 44^a.

E jelölésmódtól való eltérést minden esetben megemlítem.

betűk is jelölik (főleg *v*). Ozorai: Chr. mindkét kiadása, Sylvester: Gram. (Újsziget), ÚjT. (Újsziget: Abádi; különösen az elején), Ormpruszt: Oenek (Bécs: Aquila), Dávid: Pred. I. (Gyulafehérvár: Wagner), Bornemisza: EvEpTan. I. (Huszár-Bornemisza?), Telegdi: Ev. I. (Bécs: Apffl), Baranyai Decsi: SalCat., SalJug. (Szeben: Fabricius) tartoznak az ilyen helyesírást követő szövegek sorába. Pl.: új Ozorai: Chr. (1535)M^a | *uy* uo. N,^b kétszer.

β) *v* (szó belsejében *u*). — 1596 előtt nincsen hazai nyomda, amely (legalább részben) ne használná. Már az első magyar nyelvű nyomtatványokban is nyoma van e jelölésnek: *vtolso* Heyden-Sylvester 13 | *thanulok* uo. 19. Az OrthVng. is ezt a jelölésmódot követi.¹ Az előző bekezdésben felsorolt nyomtatványokban általában az *u* betűvel vegyesen használatos, s a többiekben sem ritka. — E jelölésmód eredetét nem Husz János helyesírásában kell keresnünk, mint eddig vélték,² hanem a latin ortográfiában. Ennek az állításnak bizonyítékául szolgál az a tény, hogy ez a jelölésmód jóval Husz működése előtt mind a magyar, mind a latin helyesírásban már ismeretes volt.³ — Adataink tehát arra valának, hogy e jelölés latin eredetű.

γ) *w*. — Az *u* ($\bar{u}$) hang *w* jeleit két, egymástól határozottan elkülöníthető csoportra oszthatjuk. Az egyik csoportban a kéziratos emlékek (codexek, magánlevelek stb.) jelölésmódjának folytatására ismerünk; a másik csoportban az *u* hangnak a *sacralis w*-vel való jelölése — mint alább kifejtjük — a nyomtatványok helyesírásának külön fejleménye (a *sacralis w*-re vonatkozólag l. a γ'' pontot).

γ') Nem *sacralis w*. — Kevés nyomtatványunk használja. Általában ezekben az em'ékekben különféle helyzetekben (szó kezdetén, szó belsejében, szó végén) szerepel. Az alábbi nyomtatványokban az *u* (illetőleg $\bar{u}$) hangot nem mindig *w* jelzi, hanem néha *v* (a szövegek egy részében *u*) is; e váltakozásokban azonban szabályosság nem állapítható meg; ugyanegy helyzetben jelölheti *w* is, *v* is az *u* hangot. Ide kell sorolnunk a két első magyar nyelvű nyomtatványt is (Hegendorfinus—Sylvester és Heyden—Sylvester: Krakkó), továbbá Komjáthi: Zenth Paal leueley-t (Krakkó), Pesti Gábor Bécsben nyomtatott munkáit, Hoffhalter Rafael külföldi (Draskovics: Zep Kenyw, Telegdi: KerFond.) és első hazai nyomtatványait;

¹ Vö. CorpGram. 97—114.

² MELICH JÁNOS, Az »Orthographia Vngarica« és a magyar helyesírás: MKönyvsz. 1908: 142—3 és utána TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása 7.

³ A magyar helyesírásban már a tatárjárás előtt is ismeretes volt ez a jelölés; vö. KNEZSA ISTVÁN, A magyar helyesírás a tatárjárásig: MNY. XXIV, 193—4, 319—20. — A hazai latinra vonatkozólag lásd pl. Laszkfi András székely ispán 1344. évi bizonyoságlevelét (ÓMOlv. 166—67).

vannak adataink Ozorai: Chr. mindkét kiadásában is. *withan* Heyden-Sylvester 59 | *wgy annyra* Komjáthi: Zenth Paal C^a.

γ'') *Sacralis w.* — Nyomatványaink jelentős része csak a szókezdő *u* ($\bar{u}$) hangot és az összetétel második tagjának kezdő *u* ($\bar{u}$) hangját jelöli *w* betűvel. Ha elővesszük pl. a Vizsolyi Bibliát, arra az érdekes megállapításra jutunk, hogy e jelölésmód csak bizonyos szavakra vonatkozik: az *uralkodik* ige s még több szó kezdő *u*-ját mindig *w*-vel jelöli, míg az *ügy* stb. szó első hangját *v*-vel írja. Hogy nem pusztán véletlennel van dolgunk, azt a NySz. adatai megerősítik, igazolva, hogy a szókezdő *u* e kettős jelölése a század más nyomtatványaiban is megtalálható (*úr*, *uralkodik* stb. címszó al.). Írásos emlékekben nincs nyoma e szabályos kettőségeknek, tehát valószínű a feltevés, hogy ez az ortográfiai sajátosság a nyomtatványok helyesírásának a fejleménye. Ezt a hangjelölés történeti vizsgálata igazolja. E jelölés eredetét — legalább is nagyrészt — a 'Deus' értelmű *Űr* szó írásmódjának hatásában kell keresnünk.

E helyesírási sajátásnak először a Heltai-nyomda első termékeiben akadunk nyomára.¹ Alább megvizsgáljuk, hogy az 1551-ben megjelent *JesusSir.* mely esetekben használja a *w* betűt *u* (illetőleg $\bar{u}$) hangértékben.

Istenre vonatkozó
szavak.

Wrunc címl.^b | *WRnac* D^a |

WR D₂^a | *WRam Isten* G^a |

Wr I₇^a | *VR* K₄^b.

Wralkodo Isten A₅^a | *Wralkodoia* G^a. | (Az *Űr* szóra és továbbképzéseire még néhány száz adat.)

Nem *sacralis* értelmű
szavak.

WRaknac C₇^b | *vránac* C₇^b | *vvr*

C₇^b | *vrac* C₈^a, C₈^b, L₅^a | *vraknál*

L^b | *vrackal* I₅^a | *vra* I₇^a | *WRac*

M₃^b | *Wra* O₅^a.

[Neenged, hogy az 'a' bizonyílat biryion teueled: hogy] *vralkodni* [ne kezdgyen teraytad] C₄^b | *vralkodnanac* E₄^a | *vralkodic* [...] a halál] G₄^a | *vralkodokat* E₄^b.

Látjuk tehát, hogy míg e nyomtatvány a 'Deus' értelmű *Űr* szó kezdő hangját *W*-vel jelöli — kivéve egy esetet² —, s ugyancsak *W*-vel jelöli az Istenre vonatkozó *uralkodó* szó *u*-ját, addig a nem 'Deus'-t jelentő *úr* szó kezdő hangját általában (tizenegy adat közül négyszer nem³), s a nem *sacralis* kapcsolatú *uralkodik*, *uralkodó* szavak *u*-ját mindig *v*-vel írja.

¹ Heltai 1550-ben megjelent *Catechismusának* Kolozsvárt levő egyetlen példányát nem volt módomban átvizsgálni.

² Ezt az egy eltérést is az magyarázza meg, hogy a nyomdának nem lehetett megfelelő nagyságú, fejezetkezdő *w*-je, mely a rendes nagy kezdőbetűnek kb. kétszerese.

³ Még e négy szó közül is kettőben ráismerünk a 'Deus' értelmű *Űr* szó írásmódjának hatására: *WRaknac* (szó belsejében nagy *R!*).

Igy jelöli a fenti szavakat a Heltai—Hoffgreff-féle nyomda egy másik terméke: az 1552-ben megjelent BSalk. is.

Heltai szeme előtt valószínűleg Luther példája lebegett, aki Bibliájában megkülönböztette az 'Isten' jelentésű *Herr* szót a nem 'Isten' jelentésűtől. — Idézzük magát Luthert¹ (az Ó-Testamentum bevezetése, 1523.): „Es sol auch wissen, wer dise Bibel liesset, das ich mich gefliessen habe, den namen Gottis den die Juden, tetragamaton [így!] heyszen, mit grossen buchstahen [így!] aus zu schreyben, nemlich also, HERRE, vnd den andern, den sie heyszen, Adonai, halb mit grossen buchstaben, nemlich also HErr, denn vnter allen namen Gottis, werden dise zween alleyn, dem rechten waren Gott ynn der schriff t zu geeygent, die andern aber werden oft auch den engelen vnd heyligen zu geschryben. Das hab ich darumb than, das man da mit gar mechtiglich schliessen kan, das Christus warer Gott ist, weyl yhn Jeremia. 23 HERR nennet, da er spricht, sie werden yhn heyszen HERR vnser gerechter, also an mehr orten des gleichen zu finden ist.“

A Heltai-Biblia 1551-ben és 1552-ben megjelent kötetekben már nem látjuk ilyen tisztán elkülönítve egyrészt az Istenre, másrészt a nem Istenre vonatkozó *Űr* (*úr*) szónak, illetőleg továbbképzésének helyesírását, bár itt is határozott nyomai vannak az eredeti jelölésmódnak.

Találunk nem egy példát, amely az eredetibb állapotra vall, a többi között a következőket: *WRVNC* (Jézus Krisztus) Bibl. I. b₂^b | *WR ISTEN* Bibl. I. f^a | *WRnac* 'Deus' Bibl. I. I. E₃^b | *Vranac* 'maritus' Bibl. I. B^a | En édes *Vram* (— mondja Ráhel atyjának) Bibl. I. P₂^b | *VRā kiraly* Bibl. IV. u₄^b | „A feiedelmekhöz es az *vrahhoz*“ Bibl. IV. Tt₂^a. Figyelemre méltók a következő adatok: „Ilmeri az öker az ö *vrát*, es à Izamár az ö *vrānac* iáfzlát“ Bibl. IV. A^a | „Mert az *WR* lzól“ | „*WRam mi Iftenūnc*, iollehet te kōuūled *egyeb vrakis vralzkodnac* mi raytunc“ Bibl. IV. I₂^b | „Az ö *vroc Vrnac* hiuatatnac.“ Bibl. IV. M₃^a „Mert ez à nap, az *WRnac* bolzu alafanac napia“ uo. | „Es hadmeg nekic, hogy az ö *Vroknac* mondgyác meg: Elzt mondgya à feregeknec *WRa*, Izraelnec Iftene: Elzt mondgyatoc à tū *Vratoknac*“ (az őrszóban: *tū WRa*) Bibl. IV. o₃^b, o₄^a.

A Heltai-Biblia e két kötetében számos adatunk van arra is, hogy a profán értelmű *úr* szóban és e szó nem sacralis vonatkozású továbbképzéseiben már *w* betű jelöli a szókezdő *u*-t (illetőleg *ū*-t). Pl.: *WR* (Putifár) Bibl. I. T₂^a | „Az Iften *ura* tōtt engemet“ Bibl. I. Y₄^a | „*WRamnac*, az Afsiriabeli királynac“

¹ Id. TRAUBE, LUDWIG, Nomina sacra (Quellen u. Untersuchungen zur lat. Philologie d. Mittelalters, hgg. v. L. TRAUBE. Bd. II.) München, 1907. 286.

Bibl. IV. N^a | „*vvr*am király“ Bibl. IV. MM₃^a | *WRa* 'maritus'
Bibl. I. T₃.

Az 1553-ban nyomtatott VigK. szintén így jelöli az említett szavakat, sőt arra is van adatunk, hogy összetételben is használatos ez az írásmód. Bizonytalán nem a költői hatás fokozására szolgált e jelölésmód a következő sorokban, amelyek éppen az e világi urak mulandóságát emelik ki (VigK. C₃^a):
NEm gondol à halál senkivel, | Nem az WRaknac¹ fenjitéffeckel, | Sem à döllyeffeknec haragiáual. | Hol vadnac à kazdac ApátWRac,¹ | A Prioroc es Gárdiánoc?

A következő esztendőök nyomtatványaiában nem találjuk meg mindenütt e jelölésmódot: így Tinódi 1554-ben megjelent *Chronica*-jában sem; Batizi 1555-ben nyomtatott *Chatechismusa*-ban viszont nyomára akadunk; ugyancsak nincs meg ez a jelölés a Hoffgreff-féle énekeskönyvben, amely ezekben az években keletkezhetett.

Csak 1559-ben tűnik fel ismét e helyesírási sajátság Heltai *Agendájában*. Heltai 1560-ban megjelent *zsoltárkönyvében* már a 'digitus' értelmű *ujj* és a 'novus' értelmű *új* szó magánhangzóját is *w*-vel írja (csak a kötet vége felé!). Arra is gondolhatunk azonban, hogy e szavak jelölésmódja részben Székely István *Chronica*-jának hatására került át Heltai helyesírásába, bár Székelynél a *w* esetleg csak hosszú *ū*-t jelölt: nála ugyanis a kettőzés a magánhangzók hosszúságára vonatkozott. De Székely nem mindig jelöli a magánhangzók hosszúságát, így lenne magyarázható az, hogy csak egy-két szó, történetesen az *új* 'novus' és az *ujj* 'digitus' szavak kezdő hangzóját írja *w*-vel. — Tehát lehetséges, hogy csupán az *úr* szó jelölésének hatásával van dolgunk.

1. A Heltai-műhely nyomtatványaiában egészen a század végéig találkozunk ezzel a helyesírási sajátsággal: *Wy* 'novus' ÚjT. d₃^a | *wy* uo. H₆^b, *Chron.* 91^a | *wyonna*n ÚjT. k₇^b | *megwiulásában* (a két szó egybeírva?) ÚjT. q₁^b. — *wyáual* 'digitus' ÚjT. b₂^a | *wyodat* uo. f₂^a. — *wrac* 'herus' *Chron.* 2^a. | Az Számvető *Wraim* ifj. Heltai: *Magy. Arithm.* H₃^b | *wra* 'maritus' Bogáti Fazekas: *Szep Hist.* A ij^a | *Wrfiac* uo. Bii^a | *wrfiackal* uo. B₄^a | *Wrafágban* (sorkezdet) uo. Cii^b.

2. Egy-két debreceni nyomtatványban (Kömlös) is előfordul ez a jelölésmód: *Wy* 'novus' Szegedi: *Theoph.* címl. ^a, B₃^a | *Nagysagos Wram* Szegedi: *Theoph.* A₂^a | *kegyelmes urunkat* | *wram* Ilosvai: *Szent Pál.* C₂^b. — *WR* 'Deus' Szegedi: *Theoph.* C₄^a | *wrifitentől* Ilosvai: *Szent Pál* C^b.

3. Bornemisza Heltait követi. Az *EvEpTan* I. részében nem találkozunk ezzel a helyesírási sajátsággal, minden bizonytalán

¹ En ritkítottam; a vers az eredetiben is dőlt szedésű.

azért, mert a kötetet Huszár Gál nyomtatta. A többi, Bornemisza nyomdájából kikerült kötet a Heltai-féle jelölésmód számos példáját mutatja: *wy* 'novus' NegyK. Aiii^a | *wionnan* En. CCXLI^a. | *wyfog* 'novilunium' Praed. CCCCLXXIX^a. — *wrnal* 'herus' Praed. CCCXCI^a | *wrafagara* NegyK. II. 41^b.

4. A bártfai Gutgesel-nyomda is Heltai hatását mutatja az *u* (*ū*) hang jelölésében: *Chrifthus Wrunk* (Gutgesel nyomdájára valló töredék a M. Nemz. Múzeumban RMK. I. 150. sz. a.) N^a | *Wr* Iftennek uo. N₈^a | az Izőlőnek *Wra* uo. N₇^a.

5. Mantskovit Bálint valószínűleg Bornemisza hatására követi e helyesírási módot; t. i. Bornemisza nyomdájában dolgozott régebben: *wy* 'novus' VBibl. címl. II. 4^a, Sibolti: VK. A₁₅^b | *meg wjūl* Sibolti: VK. A₁₅^b. — *Wram* 'Deus' uo. † iij^a | *wralkodgyec* VBibl. 1^b.

6. Manlius János vándornyomdájának termékeiben is nyoma van itt-ott az *u* hang említett jelölésének: *vviái* 'digitus' SalMark. A₃^a, A₃^b | *vvyaba* 'manica' uo. C₅^a | *vviái* 'manica' uo. A₆^a. — *Vvra* 'Deus' uo. D₆^a | *Vvra* 'maritus' uo. B₃^a | *vvrá* uo. D₄^a | *vvralkodik* uo. D₂^b.

Egy valószínűleg Manliustól származó töredékben (M. Nemz. Múz. RMK. I. 356^a jelzet alatt): *vvyulton vvyul* 47^a | *vvyonnan* 68^b.

7. Meg kell emlékeznünk Klöz Jakab bártfai nyomtatványairól is, ahol csak az *úr* szóban és e szó összetételeiben és továbbképzéseiben fordul elő ez a jelölésmód. Ebből arra következtethetünk, hogy Klöz nyomdája a Gutgesel-nyomda helyesírásának hatása alatt állott; e műhely nyomtatványai ugyanis csak az *úr* szóban (és továbbképzéseiben?) használták e jelölésmódot. „*Wrual* ne egyél czereznét, mert az maguá-ual meg lőuőldőz“ Decsi: Adag. B₉^b | „Az kinek gezőngúz az *Wra*, kettien fity az Izőlgáia“ uo. F₁₂^a | *wralkodni* uo. A₁₀^a.

A tárgyalt sajtóság azért is figyelemreméltó, mert a XVI. századi nyomdák helyesírásainak egymásra való hatásához nyújt adatokat. Az *u* hang jelöléstörténete alapján kétségtelen, hogy Heltai helyesírása közvetlenül vagy közvetetten hatott Bornemisza (Sempte, Rárbok, Detrekő), Mantskovit (Vizsoly), Gutgesel (Bártfa) és Klöz Jakab (Bártfa) nyomdájának ortográfijára, sőt e hatás nyomát debreceni (Komlós András) nyomtatványokban és Manlius János vándornyomdája termékeiben is megtalálhatjuk.¹

Az 1600. év felé e jelölésmód egyre ritkább. A Heltai-nyomda elhagyja; Bornemisza már a nyolcvanas években meghal, s Mantskovit nyomdája is megszűnik a század végén.

¹ Heltainak Bornemisza és a Vizsolyi Biblia helyesírására való hatására rámutatott már TRÓCSÁNYI is (i. m. 13, 14), de az *u* és *v* hanggal kapcsolatosan éppen a jellemző egyezéseket, a *w*-vel való jelöléseket, nem emeli ki.

Nagyobb elterjedésre már alig volt lehetősége e helyesírású sajtóságnak, mert a humanisták egyszerű és célszerű ortográfiai újítása: $u = u$, $v = v$ 1595-től kezdve magyar nyelvű nyomtatványokban is egyre terjed.

B) Szó belsejében és szó végén.

α) Az u azokban a nyomtatványokban használatos, melyek a szó elején az u hangot u -val (vö. II. 1. a. α pont) vagy v -vel (vö. II. 1. a. β pont) jelölik: *hiuunc* Telegdi: EvEpTan. I. 300 | *hus itel* Sylv: Gram. (CorpGram. 26) | *meg rutoliak* Ozorai: Chr. (1535) Eij^a | *fu* Sylv: Gram. (CorpGram. 31) | *hozzu* Ozorai: Chr. (1535) D^a.

β) A w jelnél két csoportot különböztetünk meg: a nem *sacralis* és a *sacralis* eredetű w jelöléseket.

β') Nem *sacralis* w . — A II. 1. A. γ') pontban említett nyomtatványok használják: *yacchwnk* Heyden—Sylvester 50 | *nywgodalmafth* Komjáthi: Zenth Paal B^b | *nywkhataln-fagoth* uo.

β'') *Sacralis* w . — Azoknak a szövegeknek egy részében, melyekben a szókezdő *sacralis* w előfordul (vö. II. 1. A. γ''), van adat arra is, hogy bizonyos összetételek második tagjának kezdő u ($\bar{u}$) hangját akkor is w -vel jelölik, ha az összetétel tagjait egybeírják: *ApátWRac* Heltai: VigK. (Kolozs-vár) C^a₅.

2. A v hang jelei.¹

A nyomtatványok tekintélyes része nem magánhangzó előtti helyzetben más jeleket használ v hangértékben, mint magánhangzó előtt. Ezért két csoportot különböztetünk meg: 1. ama nyomtatványokét, amelyek mindkét helyzetben azonos jeleket használnak a v hang jelölésére; ezeket egyenként itt nem említjük meg, csak megjegyezzük, hogy a B) pontban említett nyomtatványok kivételével a XVI. századi nyomdai termékekben ez a jelölésmód használatos; 2. azokét, melyek a két helyzetben eltérő jeleket alkalmaznak (vö. B) pont).

A) Magánhangzó előtt.

a) Szó elején.

α—β) u , v . — A v hang e betűire ugyanaz vonatkozik, ami az u ($\bar{u}$) hang e jeleire (vö. II. 1. a. α) és β) pont): *uala-*

¹ A nagy (kezdő-, cím-) betű majdnem mindig V ; ahol nem szükséges, nem említjük külön. A v hang kvantitásának jelöléseivel ritkán találkozunk; a hosszúságot általában kettőzés tünteti fel: *auua!* Dávid: Pred. 111^a (a nyomtatványban a lap téves sorszámú 101) | *euuel* uo. 161b; *ewel* Sylv. ÚjT. 114^a. Több emlék a *-val*, *-vel* raggal ellátott v tövű névszókban a v hangot wu -val is írja: *nehuel* Sylv: ÚjT. II. 130^a.

kit Decsi: Sall. 10^a | *uāros* Sylv: Gram. (CorpGram. 21) | *uegezetre* Decsi: Sall. 10^a | *vayha* Heltai: Solt. 106^a | *varafaba* Telegdi: EvEpTan. I. 63 | *visfelyünk* Heltai: VigK. (Sicz) A₆^b.

γ) *w*.

γ') Általánosan csak az a néhány nyomtatvány használja a *w*-t, amelyet az *u* (*ū*) hang e jelenél említettünk (vö. II. 1. a. γ): *o way* Komjáthi: Zenth Paal Lij^b | *wed* [= *vedd*] Ozorai: Chr.¹ C₇^a.

γ'') Heltai nyomtatványai a *vajda* szó kezdő hangját jelölik *w*-vel: *waydáknc* Catech. A₆^a.

b) Szó belsőjében.

α) *u*. — A II. 1. A) α) és β) pont alatt említett nyomtatványok használják, kivéve az alább (β' és β'' pont) tárgyalt eseteket: *kōnuenek* Ozorai: Chr. (1535) Dij^a | *neuō* Dávid: Pred. 139^a | *szilua ſa* Sylv: Gram. (CorpGram. 23) | *nyuguaſanac* Heltai: Bibl. I. LLI^b | *vduarlanak* Istvánfi: Volt. A₂^a | *wyiaual* Bornemisza: EvEpTan. V. 65^a.

β) *w*.

β') — A II. 1. A) γ') pont alatt tárgyalt nyomtatványok követik e jelölésmódot: *lowa* Ozorai: Chr. (1535) Gij^a | *nyilwan* uo. L^b | *yrwan* Komj: Zenth Paal B^b.

β'') — A *-v* végű szavak ragos, jeles, képzős alakjaiban is előfordul. Sylvester: *kedwiben* ÚjT. I. 165^a | *kedwes* uo. 80^a | *Newirtuab* Gram. (CorpGram. 9) | *newit* ÚjT. II. 7^b | *newű* ÚjT. I. 205^b | *űelweket* uo. 163^a | *Newadafnak* Telegdi: Ev. I. 66. — Bornemisznál különösen a *bőv* szóban: *bőwen* EvEpTan. V. 20^a, EgEsztPraed. XCI^a, En. CCLXXV^a | *bőweb* NegyK. III. 78^b | *bőweskedgyec* EgEsztPraed. CCCLXI^a | *sziwunc* EgEsztPraed. XCI^a. — Mantskovit Bornemisztát követi: *bőwelkedett* Sibolti: LH. B₂^b.

γ) *ű*. — Igen ritka jelölésmód, többször fordul elő Telegdi: EvEpTan. I.-ben. A *v*-t csak akkor írja így, ha utána *ű* hang következik: *kiűűl* 257, 320 | *nyelűűnketis* 405 | *szűűnket* 191. Másutt is vannak gyér adatok, különösen *-v* tövű szavak ragos, jeles, képzős alakjaiban: *leűeieibe* Basilius: Kerd. P^a | *kőnyűenek* uo. Kiii^b.

B) Nem magánhangzó előtt.

Nem magánhangzó előtt az alábbi jelek használatosak. Megjegyezzük, hogy az itt tárgyalt nyomtatványok túlnyomó része magánhangzó előtt általában szó elején *v*-t, szó közepén *u*-t ír. Ilyen helyzetben előfordul a *w* jel is olyan nyomtatványokban, amelyek (mint Pesti és Murmellius szótára) nem magánhangzó előtt más betűt használnak a *v* hang jelölésére.

a) Szó elején:

w. — Csak egy szóban (illetőleg továbbképzéseiben):
wrafló lélec Heltai: ÚjT. 1₂^b | *wráplás/áual* uo.

b) Szótagvégen, szóvégen.

α) *ue.* — Murmelliusnál több adat; nála általában e betűcsoport jelöli a szóvégi *v*-t: *Kõnue* (liber) 188 | *Kõnue arus* (Bibliopola) 178 | *Eluafó* (!) *kõnue* 128 | *Kõnue leuele* 191 | *Eb nyelue*¹ (!) 113 | *õkõr nyelue* 113 | *õlue* 83.

β) *uy, uij, vy, wy, wj* (*wij*). — Főleg Pesti Nomenclaturájában (1550) általános, de előfordul a Fab.-ban és az ÚjT.-ban is: *beuij* Nomencl. Y₃^a, kétszer | *heuij* uo. V^a | *heuij/egrewl* uo. | *hiw* 'vocat' ÚjT. 211^b | *iwij* Nomencl. N^a | *heui* Fab. 53^b | *nijeluij* Nomencl. E₄^a | *zjwuj* Nomencl. F₂^a. — Murmelliusnál egyszer: *Kõnyu tarto hel* 129. — Érdekes, hogy Heltainál is megtaláljuk e jelölést; bár eléggé következetesen *w*-vel jelöli az ily helyzetben levő *v*-t, sok száz egyéb adat mellett a fenti írásmódra is van néhány példa: *beuyféget* Bibl. I. M₄^a | *heuyfég* 'calor' Bibl. I. D₂^a | *hiuyféggel* Bibl. I. L₂^a | *hiwy* 'fidelis' Bibl. I. N^b | *Kõnyuy* 'liber' Bibl. I. B₄^b. — A krakkói Strikoviabeli Lázár által nyomtatott könyvből, Batizi: KerTud.-ból is idézhetünk adatot: *hiuy* 'fidelis' F₇^a. Ugyanez az adat megtalálható a Könyv Hoffgreff nyomtatta második kiadásában; *hiuy* Batizi: Cath. I^a. — Egy másik, egészen elszigetelt és aránylag kései adat is tanúskodik e jelölés meglétéről: *neuy* Dávid: Útm. F₄^b: (1567.). Talán Pesti Nomenclaturája későbbi kiadásainak hatása mutatkozik ezekben az adatokban.

γ) *w.* — Először Sylvesternél vannak adatok²: *hewfighit* ÚjT. I. 31^a | *hiw* 'fidelis' ÚjT. I. 40^a | *New* Gram. (CorpGram. 9) | *new* ÚjT. I. 162^b | *orw* ÚjT. I. 145^b. — Dévai és a valószínűleg tőle származó OrthVng. is használja; nem lehetetlen, hogy részben éppen az OrthVng. elveszett első kiadásának hatása alapján lett oly elterjedt ez a jelölésmód: *béw* OrthVng. 109³ | *béwséghe*s OrthVng. 106 | *úelw* OrthVng. 99 | *úelwbe* TizPar. E₄^a | *úelwben* OrthVng. 99. | *é*-re is van adat: OrthVng. *béw* 108. MELICH szerint⁴ *u* jelöli a szóvégi *v*-t, erre azonban nem találtam adatot.

¹ A NySz. *eb-nyelv* és *õkõr-nyelv* címszók alatt közölt adatai az *eb-nyelv*, *õkõrnyelv* olvasat mellett vallanak.

² Minden adatot itt sem jegyeztünk ki, azonban nem fölösleges a gazdag példatár a *v* tövű igék és névszók szempontjából sem.

³ Az OrthVng. mellett lévő számok a CorpGram. lapszámaira vonatkoznak.

⁴ MELICH JÁNOS i. m. 143.

Heltai nyomdája a század végéig szinte kizárólag ezt a jelölést alkalmazza. TRÓCSÁNYI¹ figyelmét ez a jelölésmód elkerülte; a szóközépi *v*-nek csak *u* jelét említi. — Íme Heltai adatai: *bōw* ÚjT. j₂^b, H₈^a, Chronica 4^a | *hew* ÚjT. Rr₂^a kétszer²) | *hew* uo. | *hewfé*g Bibl. I. V^a | *hewségtől* VigK. (Kolozsvár) N₄^b | *hiw* 'vocat' uo. K₆^b | *hiw* 'fidelis' uo. D₆^b | *hywnec* 'fidelis' ÚjT. t₃^a | *hiwfégből* Solt. 58^b | *kedw* ÚjT. p₇^b, q₂^b | *kedwből* uo. z₆^b, C₂^b | *könyw* 'liber' BSaIK. A₅^a | *könyw hulatáfi* uo. I₇^a | *magw* ÚjT. q₈^b | *new* uo. f₅^b | *Newnel* uo. Cc^b | *newre* Bibl. IV. h₂^a | (*hir*)*new* BSaIK. F₄^b | *nyelw* uo. D₂^a, Bibl. IV. MM^a, VigK. (Kolozsvár) B₃^a, Solt. 56^b, ÚjT. Dd^b | *orw* Bibl. I. Mm₄^a | *orwnac* BSaIK. B₈^a | *štyw* Bibl. I. CCc₃^a, Rr₃^a | *ōw* Bibl. IV H₂^b, Solt. 228^a, ÚjT. m₆^b | *párta ōw* Bibl. IV. B^b | *rew* 'plorat' uo. L₃^a, VVvub^b | *reiw* 'plorat' uo. YYy₄^b | *fzarw* uo. GGg₂^b, ÚjT. Tt₄^b | *Szűw* Bibl. IV. k^a | *fzűw* uo. MMm₂^b, ÚjT. Q₃^a | *fzűwnec* ÚjT. y₅^b.

Székely István Chronica-ja előtt egy, a szerzőhöz írt distichonban: *nelw* a₄^b | *kőwbeli* uo. — Huszár Gál és Huszár Dávid vándornyomdája is e jelölést követi: *hiw* 'fidelis' Huszár: KerHit. B^a | *hiwfe*ges | *hiwnyi* Huszár: VrVach. f-ív (a lapszámot nem tudtam határozottan megállapítani, mert a fényképmásolaton a levelek össze vannak keverve) | *könywnec* uo. c^b, c₂^a. — A Bécsben nyomtatott Bornemisza: Trag.-ban is nyoma van: *nelvve* A_v^a. Bornemisza Péter saját nyomdájából kikerült írásai — nyilván Heltai hatására³ — szintén *w*-vel jelölik a szótagvégi és szóvégi *v*-t: *bōw* NegyK. III. 28^b | *bōwfe*ggel En. CLXXXV^a | *hew* NegyK. IV. 4^a | *hewfe*ge uo. III. 78^a | *hiw* 'fidelis' uo. IV. 65^b; *hiw* 'vocat' En. LXXXI^a | *hiwlac* En. CLIII^a | *hiwiuc* Praed. CCCCXIX^a | *hiwta* En. CCXXXIII^a | *kedwben* NegyK. IV. 72^b | *könywbe* uo. A₂^b | *new* uo. III. 124^b | *nyelwtűl* uo. IV. 70^b | *orw* En. CCXCIX^a | *fiwtac*, *riwtac* EvEptan. V. 545^a | *rea fiw* uo. 2)^(b) | *fziwbe* NegyK. III. 74^a | *besziwia* En. CCCXXXI^a | *riwna* EvEpTan. V. 479^a.

Megtaláljuk e jelet Klöz Jakab nyomtatta könyvben is (Bártfa): *hew* 'vacuus' Deesi: Adag. 136 | *hēw* uo. E₆^a | *léwben* uo. F₅^b | *nēwben* uo. 168. — Manlius János egy-két nyomtatványában is előfordul: *bōvv* SalMark. A₄^a, D^a | *bōvvfe*ggel uo. D₂^a | *hiwvia*-nak uo. D^b | *hiwv* 'fidelis' EvEp. M^a | *hiwvfe*ggel SalMark. C₂^b | *kōvv* EvEp. L^a | *könyvoben* EvEp. M^a | *fziwvnek* SalMark. B₄^a, B₈^a. —

¹ MNy. XIV, 59, 120 és i. m. 13.

² Heltai nyomtatványaiban néha a *w* helyett *vv* van; egyszerűség végett ezt is *w*-vel jelöljük, mivel nem mindig lehet megállapítani, hogy *w*-t vagy *vv*-t szedtek-e.

³ Másban is követi őt; vö. TRÓCSÁNYI i. m. 13.

Mantskovit Bálint nyomdájának termékeiben általános: *hev* Sibolti: VK. A^b | *hiw* 'vocat' Sibolti: LH. A₁₁^a | *hiwna* Sibolti: VK. A₁₁^a | *hiw* 'fidelis' VK. + iij^a | *hiwfegeból* VK. + iij^a | NYELWRE VBibl. címl.^a

δ) *ú*. — Ezt a betűt a szótagvégi és szóvégi *v* jeleként csak Székely István két könyvében találjuk meg, de itt is csak szórványosan; mind a két könyv a krakkói Andrysowicz műhelyében készült: *heú* 'calidus' Chron. 25^a | *hyúiac vala* Solt. 210^b | *hiúni* Chron. 128^b | *hiúnac* uo. 158^a | *hyúnac* 202^a | *hyú* 'fidelis' Solt. 219^a | *nielúbe* Chron. 133^b kétszer | *nielú* uo. 205^a | *fszarú* uo. 47^b.

ε) *v*. — Szó elején magánhangzó előtt is használatos *u* és *v* hangértékben (I. II. 1. A) α) β), II. 2. A) α) β)), de szótag és szó végén csak *v*-t jelöl.

Többször előfordul a Hoffgreff műhelyéből származó Tinódi: Chronica-ban: *húv* 'fidelis' B₂^a | *húvfeget* A₃^a | *vjv vala* L₄^b | *vjvni* c₃^b. — Huszár Gál egy nyomtatványából is kimutatható, az 1559-ben kiadott Sztárai: Comoedia-ban; egyszer *u*: *hiwféges* A₁₁^a, egyszer *u*: *Heu* D₇^a; különben *v*: *hiv* 'fidelis' A₆^b, B₁₁₁₁^a, D_v^a | *nev* D^a | *könyvbe* 'liber' C₆^b | *könyvnec* C₈^a | *Soltar könyvbē* A₈^a. — Meliusnak Debrecenben, Töröknel nyomtatott munkájában is vannak példák: *hiv* ('fidelis' v. 'credens') Magyar Pred. Cece^a | *könyvbe* uo. Ttt^a | *nyelivnec* uo. címl.^a

A Komlós műhelyéből kikerült Szegedi-féle Enekes könyvben is megtalálható: *hyv* 'fidelis v. credens') (ii).

Szegedi Lőrinc Debrecenben Komlósnál nyomtatott Theophania-ja is e jelölésmódot követi: *hiv* 'fidelis' B₃^a | *hiv* 'credens' E^a | *nyelv* D₃^a.

Calepinus több helyen használja e jelet: *Könyv* 210, 599 | *Könyvhöz valo* 599 | *Könyv iro* 599 | *könyv áros* 1-9, 599 | *Könyv irotska* 599 | *Könyv árulo műhely* 599 | *Könyv tarto hely* 599 | *Ietező könyv* 29 | *magyarázo kónv* 222 | *kedv* 463 | *Hir név* 406 | *ditsíret hir név* 458 | *Vezeték név* 44, 212 | *Nyelv* 'lingua' 605 | *Nyelv kötb* 606 | *Eb nyelv* 284 | *Serpényő*, (auagy) *mérték nyelv* 381 | *őkör nyelv* 378 | *örv* 214 | *Szarú* (auagy) *Szarv* 261 | *Szúv* 258.

A Mantskovit nyomtatta Vizsolyi Biblia dőlt betűs része rendszeresen *v*-vel jelöli a szótagvégi és a szóvégi *v* hangot; *Könyvben* 1^a | *könyv* címl.^b

ζ) *ű* (*űh*) *ü*, *ű*. — E betűk általában az *ü* (*ű*) hang jelei.

Kétségtelen azonban, hogy e jeleknek nem egyszer más hangértéket kell tulajdonítanunk. Szegedi Gergely Enekes könyvének mintegy harminc adata is bizonyítja ezt. A vers szótagszámából t. i. megállapítható, hogy az említett betű szótagalkotó hangot jelöl-e vagy sem Pl.: „Szent Daudid irta à *Soltar könyvében*“ Enekes könyv 2 (10 szótag sorfelezéssel) |

„Azert immár lattyc az *hyű* kerelztyeneket“ Enekes könyv 13 (6 + 7 tagozódású, 13 szótagú sor). — Az említett két példában tehát az *ű* betű nem *ü* (*ű*) hangot jelöl. De míg az első esetben az *ű* jel hangértékét illetőleg csak *v* hangra gondolhatunk, a második példában e betű hangértéke lehet *semivocalicus ű* is.

A nem *ü* (*ű*), illetőleg a *v* hangérték mellett szólna bizonyos szavakban a veláris hangrend, ha ugyan nem sajtóhibákkal van dolgunk: *hyűlac* 'hívlak' Székely: Solt. 103^a.

Prózai szövegekben a hangérték megállapítása még nehezebb; alább elkülönítetlenül közöljük a bizonyára különböző hangértékű adatokat. — Már Székely Istvánnál is előfordul: *hyű* Solt. 95^b. — A Bécsben nyomtatott Bornemisza: Tragban is néhány példa: *hiű* 'fidelis' G₈ | *hiűfege*s Giii^a, kétszer. — Török Mihály nem egy debreceni nyomtatványában vannak adatok: *hiű* 'fidelis' Károli: KK. 183, Melius: MagyPreed. Xxx^a | *hyűfege*ben Károli: KK. K_V^b. — Dávid Ferencnek egy Gyulafehérvárott Wagnernál nyomtatott kötetében is megtaláljuk e jelet: *hyű* 'fidelis' Pred. I. 145^a. — A Komlós András műhelyében készült Szegedi Gergely-féle Enekes könyv eléggé következetesen használja. Mintegy harminc esetben állapítható meg, hogy az *ű* jel nem *ü* hangot jelöl, hanem a szavak egy részében *v*-t, más részében vagy *v*-t vagy félhangzós *ű*-t; pl.: *beűfege*ssel 59 | *beűfeget* 164 | *hyű* 13, 52, 58, 62, 66 | Soltar könyvében 2 | *ziű* 177 | *ziűből* 155. — A Huszár Gál nyomtatta Bornemisza: EvEpTan. I.-ben is vannak adataink: *hiűnec* 'fidelis' S^b. Hellyel-közzel Hoffhalter Rudolf nyomtatóműhelyéből való könyvekben is megtaláljuk: *bűűfege*ssel FonsV. A₃^a | *hiű* 'fidelis' Félegyh. ÚjT. I. 113^a, II. 114, 156^a | *hiű* 'vanus' uo. II. 64^a. — Szikszai Fabricius Nomenclaturájának a Csáktornyai-féle műhelyből kikerült 1590-i debreceni kiadása a többi között a következő példákat nyújtja: *Czyeu* 201 (MELICH szerint olv. *csév*)¹ *Eűű* *czinalo* 139 | *eű* vagy *genetseg* 95 | *Iűű* *gyarto* 'Faber arcuarius' 133 | *miű* 137 | ; az 1593-i debreceni kiadásban: *Reűh* *penz* 141 | *Szarű* *lampas* 151. — Egy valószínűleg XVI. századi debreceni nyomtatványban is nyoma van e jelölésmódnak (Thorkos: Absolon RMK. I. 338): *hiű* 'fidelis' A₄^a | *hiűfege*l A₄^a. — Manlius János egy nyomtatványában is megtaláljuk e jelet: *hiű* Frakovith: HSzK. 52^b, 81^a | *ziűből* uo. 43^a, 83^b. — A M. Nemz. Múzeumnak egy Gutgesel Dávid nyomdájára valló töredéke (RMK. I. 150. sz. a.) a következő néhány adatot szolgáltatja: *beűfege*s N₈^a | *heűfágos* N₅^b kétszer, N₆^b. — A valószínűleg Heltai-nyomdájából származó Fortvnatvsban is előfordul: *bűűfege*fen M₄^b | *Bűűfege*fen M₄^b | *heűfe*ge B^a | *hiű*

¹ MELICH JÁNOS, Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590 ből: NyelvÉrt. XIX. 9.

G^b. — Nagyszombati nyomtatványokból szintén kimutatható: *beűfeggel* Monoszlai: Ap. 434 | *heűfagos* 'vanus' Pécsi: TK. 85^a kétszer | *heűfegét* uo. 93^a | *hiű* Agend. (1596) 221 | *hir neű* Pécsi: TK. 165^a | *űziű* uo. 117^a.

η) *uu* (*uű*). — A Huszár Gál által nyomtatott Bornemisza: EvEptan. I.-ben van néhány adatunk, ezenkívül nagyszombati nyomtatványokban szokott előfordulni, de ezekben is ritkán: *keduu* Telegdi: Fel. 103 öt- ször | *Keduű* uo. | *keduunec* uo. | *keduunek* uo. | *neuu* Telegdi: Ev. II. 769, Agend. (1583, 1596) 7 | *oruu*, Bornemisza: EvEptan. I. L₄^a, O^b, O₄^a, Telegdi: Ev. III. 672.

Azt a tényt, hogy a *v* (?) hangot nem magánhangzó előtt (egy szó kivételével szótagvégen és szóvégen) a nyomtatványok nagy része másképp jelöli, mint magánhangzó előtt, a következő két föltevés magyarázhatja:

1. Írassajátsággal állunk szemben. — 2. A jelöléskülönbségnek hangzásbeli különbség felel meg.

Bár kora etimologizáló hajlama látszik egy aránylag kései nyilatkozaton, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül Mikolai Hegedűs János szavait (1648. CorpGram. 704): „A' w bető noha nem irattatott eddig, de volna ugy tettzik helyye, az illyen fzoek után, mint *ovv*, *hivv*, p. o. *ovv Testamentom*, *hivv szolga*, és t. Mert nem tsak *o s' hű* ugyan, mint à ki mondáfbolis megtetzik, és inkább á formatumokbol, p. o. *a' hivvből* jönnek *hiven*, *hivek*. Itt menten kitetzik á *V*, melly amotis ott zengett, noha tsak igen gyengén, a' minemű zengése vagon a' *vv* nek ez nemzeteknél, mely majd eggyez a' Görög *v* betővel. A' hogy zeng nyelvünkön a' *űzivv*, *bűvv* és t.“¹

III. A mai jelölésmód kezdetei.

A fent említett nyomtatványok az *u* (*ű*) és *v* hangokat általában közös betűvel jelölték.

A mássalhangzó előtti *v* kivételével nem különböztették meg írásban az *u* és *v* hangokat.² Csak Manlius nyomtatványaiban fordul elő szórványosan a *v* jegy szó belsejében is általában *v* hangértékben (az *u-t u-val* jelöli), szó elején azonban sehohsem különbözteti meg e két hangot.

Mikor kezdik rendszeresen elkülöníteni írásban az *u-t* (*ű-t*) a *v-től*?

BALASSA (TMNy. 204) szerint csak a XVII. században különböztetik meg a helyesírásban e két hangot egymástól, talán

¹ Ezt az írásmódot a XVII. század derekán több nyomtatványunk követte; vö. SZILY KÁLMÁN, Egy régi magyar nyelvész: MNy. XIV, 173.

² A vitás keltű BatthyányiK. is csak az *u* (*ű*) hangot jelöli következősen *u-val*; a *v* hangot *u-val* is, *v*-vel is. Telegdi: Ev. Bécsben nyomtatott kötete a széljegyzetekben német módra jelöli e hangokat: *v = w*; *u* (*ű*) = *v* és *u*.

Szenci Molnár nyelvtanának hatására. — Ez a nézet azonban helyesbítésre szorul. Manlius nyomtatványainak igen szórványos adatai után (*hevich* Frankovith: HSzK. 21^b | *idvöfsegre* uo. 78^b | *tevöölögnék* uo. 78^b | *igeyével* Beythe: InnEv. 5^a | *neveu* uo. 2^a | stb.) először Verancsics Dictionariumában (Velence, 1595.) akadunk nyomára e jelölésmódnak. Verancsics azonban még nem különbözteti meg szó elején is az *u*-t a *v*-től, s a *v* jelölésére többször a *vv* (két *v*) jegyet használja. *Veeres* 25 | *Kezivechke* 9 | *Név* 66 | *Kezív* 9 | *Szarvv* 24 | *Feüvveny* 9 | *ugj* 32. A hosszú *ü*-t nem egyszer *uu*-val jelöli: *Ruud* 77 | *Tyuuik* 41 | *Hozzuu* 68.

Minden helyzetben *s* következetesen használva, először Lipsiai Pál debreceni nyomtatványaiban találjuk meg e jelölésmódot; 1596: *meguyitaffek* Vajda-Kamarási: SzepTan. A₃^a | *vetket* uo. A₃^a | *Tavozzatok* uo. A₂^b. | 1598: *Uradat* Gyarmathi: Felelet címl.^a | *hivafokrol* uo.

Egy körülményből arra lehet következtetni, hogy Lipsiai Pál (vagy talán korrektora?) fontosnak tartotta ezt a helyesírási újítást. T. i. úgy látszik, hogy külön betűket készítettek az ortográfiai újítás végrehajtására; erre vall a régebben nem használt szókezdő (nagy) *U* betűnek a többtől határozottan eltérő típusa.

Nem tudjuk pontosan, hogy a debreceni nyomda milyen idegen hatás alapján jutott a reform gondolatára. Akárhoh is látták a mintát, közvetve a humanisták újítása hatott. Spanyolországban Nebrixa, Olaszországban Trissino, Franciaországban a tudós könyvnyomtatók: Tory, Dolet és kiváló nyelvtanírók, főleg RAMUS voltak az ortográfiai újítás terjesztői.¹ RAMUS munkássága nyomán a latin helyesírásban is egyre jobban terjedt ez a jelölésmód,² s így nem lehetetlen, hogy a latin ortográfia hatására kell gondolnunk. Ezt a föltevést az is támogatja, hogy Lipsiai Pál nyomdájából kikerült latin szövegek is követik az új helyesírást.

RAMUS hatása egyébként nem ismeretlen a magyar nyelvtudományban. SZENCI MOLNÁR ALBERTnek ugyanis egy ramusi rendszerű nyelvtan ismintájául szolgált. Bár téves JANCÓSÓ állítása, hogy SZENCI MOLNÁR művéhez RAMUS grammatikáját használta,³ a kiváló humanista hatása kétségtelen.⁴ SZENCI MOLNÁR az első

¹ JELLINEK, M. H., Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik. Heidelberg, 1913. I, 56.

² JELLINEK i. h.

³ Magyar nyelvtudománytörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Bp., 1881. 67. JANCÓSÓ félreértette SZENCI MOLNÁRT, akinek szavaiból: „Methodum autem Rameam sequutus sum Grammaticae Latinae pro Scholis Hassiacis ab Illustrissimo Principe Mauritio Hassiae Landgravio etc. conscriptae“ (CorpGram. 113) azt érti, hogy „Ramus latin nyelvtanát követi, mely nyelvtan Mörice gróftól a hassziai iskolák használatára volt rendelve“.

⁴ Vö. PETRI RAMI VEROMANDUI, Rudimenta Grammaticae Latinae. Francofurti, 1578.; a meghatározások s a fölosztás nagyrészt egyeznek.

magyar nyelvtaníró, aki az abécé-ben megkülönbözteti az *u*-t a *v*-től.

Ami ez újítás tovaterjedését illeti, nem szabad BALASSÁVAL (i. h.) azt hinnünk, hogy ez talán SZENCI MOLNÁR nyelvtanának hatása alapján történt. A nyelvtan nem magyarok számára készült (vö. az ajánlást és az előszót). Sokkal valószínűbb, hogy Lipsiai Pál nagyszámú debreceni nyomtatványán kívül a SZENCI MOLNÁR által kiadott hanai Bibliafordítás terjesztette el nagyobb körben e jelölést.

Mikor GELEJI KATONA ISTVÁN 1645-ben Magyar Gramatikuskájában (CorpGram. 299) határozottan követeli az *u* és *v* hangok írásban való megkülönböztetését, már elterjedőben levő szokást akar általánossá tenni.

IV. Összefoglalás.

1. Az *u* hang jele XVI. századbéli nyomtatványaink legnagyobb részében általában szó elején *v*, egyéb helyzetekben *u*.

2. Ezeknek a nyomtatványoknak tekintélyes része azonban az *u* hangot *w*-vel is jelöli. Az *u* hangnak ez a jelölésmódja — legalább is nagyrészt — sacralis eredetű. A Luther-Biblia a *Jehová*-nak megfelelő *Űr* szót a következőképpen jelölte: *HERR* és *HErr*. Az utóbbi kiemelésnek az felelt meg, hogy az *Űr* (*Vr*) szó első betűjét kétszer szedték, vagy az egyszerű *V* helyett *W*-t nyomtattak (sacralis *w*). E sacralis jellegű kiemelés áterjedt más szavakra is.

3. XVI. századbéli nyomtatványaink jelentős része a *v* hangot másként jelöli szótag végén, szóvégen, mint egyéb helyzetben. E megkülönböztetésnek több módja is van; ezek alapján felvetődik a kérdés, vajjon csupán írássajátsággal vagy pedig ejtéskülönbséggel van-e dolgunk.

4. Az *u* és a *v* hang ma is szokásos jelölési módja a XVI. század végén tűnik fel (humanista hatás).

5. A hangjelölés vizsgálatakor kiderült, hogy XVI. századi nyomdánk tekintélyes részének aránylag határozott helyesírása volt. E századbéli ortográfiánkban már látunk bizonyos egységet; ez nagyrészt a Heltai-féle helyesírás hatásának köszönhető. Ez a hatás sokkal nagyobb volt, mint eddig gondolták.

6. Az *u* és *v* hang jelölésének ismerete különösen alkalmas XVI. századi hely és év nélküli nyomtatványok meghatározására. (Lásd az 5—8. lapon egyes nyomtatványok meghatározását.)

7. Az említett ortográfiai újításig (4. pont) az *u* és *v* hangoknak a következő jelei voltak ismeretesek.

Az *u* hang jelei:

- I. Szó elején: A) *u*. — B) *v*. — C) *w*. Mégpedig:
  - a) nem sacralis *w* (*vv*);
  - β) sacralis *w* (*vv*).

II. Szó belsejében és szó végén: A) *u*. — B) *w*.

A *v* hang jelei:

Magánhangzó előtt

I. Szó elején: A) *u*. — B) *v*. — C) *w*.

II. Szó belsejében: A) *u*. — B) *w*. — C) *ü*.

Nem magánhangzó előtt.

I. Szó elején: *w*.

II. Szótag végén, szó végén: A) *u*. — B) *ue*. — C) *uy*,
uij, *vy*, *wy*, *wj* (*wij*). — D) *w*. — E) *ü*. — F) *v*. — G)
ü (*üh*), *ü*. — H) *uu* (*uü*).

Rendszeresen feldolgozott források.¹

A Bölts Salamon Kiralnac Könyvei. Kolozsvár, Heltai-Hoffgreff, 1552. (*E*). A Jesus Sirah könyve... Kolozsvár, Heltai-Hoffgreff, 1551. ADÁMI JÁNOS, Az igaz iambor es teokelletes Baratsagrol valo Énece... Kolozsvár, Heltai, 1599. Uő, Az ket Mvsac, Minerva és Pallas egymással vetekődne... Kolozsvár, Heltai, 1599. (A Minerva és Pallas vetekedése c. kötetben jelent meg.) Agendarivs. Nagyszombat, *1583, *1596. *Aritmetica... Debrecen, Hoffhalter Rudolf, 1577. (*M*). Az Evangeliomoc es az Epistolak... Monyorókerék, Manlius, 1589. (*M*). Az Fortvnatvsról valo szep historia... H. n., é. n. Az őt szabad Városoknak... Vallás tétele. Kassa, Fischer, 1613. Az vitez-Tvri Giörgi halalarol. H. n., é. n. (BALASSA BÁLINT), Credulus és Julia, h. n., é. n. BARANYAI DECSI CSIMOR JÁNOS, Adagiorum Graeco-Latino-Vngaricorum Chiliades quinque... Bártfa, Klósz, 1598. BARANYAI DECSI JÁNOS, Az Caius Crispus Salvstiusnak ket Historiaia. Szeben, Fabricius, 1596. *BASILIUS ISTVÁN, Az Apostoli Credonac Rövid Magyarazattya. Gyulafejérvár, 1568. (*M*). Uő, Egynehani kerdesec... Gyulafejérvár, 1568. (*M*). BATIZI ANDRÁS, Catechismvs... Kolozsvár, Hoffgreff, 1555. Uő, Kerezyeni tvdomanrvl valo könyveczke... Krakkó,

¹ Jelmagyarázatok: Az *A* (M. Tud. Akadémia könyvtára), *E* (Budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem könyvtára), *M* (M. Nemz. Múzeum könyvtára) betűk a könyvtárakban levő feldolgozott csonka példányokra vonatkoznak. A példány csonka voltát csak akkor jelöltük meg, ha SZABÓ KÁROLY, RMK. I. az ép példányt is említi.

A *-gal jelölt munkáknak az ú. n. előzményeit, az első ívet és az ívek kezdő lapjait vettem át; a **-gal jelölt művekből az előzményeket, az első ívet és minden ötödik ív első lapját.

A SZABÓ KÁROLY és SZTRIPSKY HADOR könyvészetiében leírt nyomtatványok címeit e bibliográfiai munkák alapján közöljük.

A Magyar Könyvszemlében betű szerint és facsimilében közölt XVI. századi nyomtatványokat mind átvizsgáltuk, de ezek közül csak azokat említjük meg, amelyekről dolgozatunk szövegében is szó esik.

Strikovia beli Lazar, 1550. (M). Batthyányi K. (Nyelvemléktár, XIV. köt., 1890). BEYTHE ANDRÁS, Fives Könv, Németújvár, Manlius, 1595. (M). BEITHE ISTVÁN, Stirpivm Nomenclator Pannonicvs. Antwerpen, 1584. *BEYTHE ISTVÁN, Az Evangeliomok magyarázatii . . . Németújvár, Manlius, 1584. (M). *Uő, Az Zentők Fő Innepüröl valo Evangeliomok . . . Németújvár, Manlius, 1584. BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS, Az nagi Szkender beknek . . . dolgairol . . . Debrecen, 1597. Uő, Szep Historia. Kolozsvár, 1577. BORNEMISZA MIKLÓS, Historia Mikeppen az Szent Eleazar . . . Martyromsagot szenvedet . . . H. n., é. n. BORNEMISZA PÉTER, Cantio . . . H. n., é. n. Uő, Első resze az Evangeliomokbol es az Epistolakbol valo tanvságoknak. Komjathi és Sempte, Huszár Gál, 1573. *Uő, Enekec háromrendbe . . . Detrekő, 1582. (M). Uő, Negy könyvetske a Keresztyeni Hitnec Tudományarol. Sempte, 1577. *Uő, Negyedec Resze Az Evangeliomokbol, es az Epistolakbol valo Tanvsagoknac. Sempte, 1578. *Uő, Oetoedic es vtolso resze. Az Evangeliomokbol, es az epistolakbol valo tanvsagoknac . . . Detrekő, 1579. **Uő, Praedikatioc . . . Detrekő és Rárbok, 1584. Uő, Tragoedia . . . Bécs, 1558. (Kiadta facsimilében FERENCZI ZOLTÁN, 1923.) CALEPINUS Latin-magyar szótára 1585-ből (JAKUBOVICH EMIL és SÁGI ISTVÁN közreműködésével sajtó alá rendezte MELICH JÁNOS. Budapest, 1912).

CICERONIS, M. TULLII ad Lucivm Vetvrivm Synonimorum Liber. Kolozsvár, 1589. (M). Comoedia Balassi Mennihart arultatasarol . . . Abrudbánya, Karádi, 1569.

CSÁKTORNYAI MÁTYÁS, Grobian. Kolozsvár, é. n. CSANÁDI DEMETER, Vita Joannis Secundi . . . H. n., é. n. (Könyvészeti leírását l. RMK. I. 88.) DÁVID FERENC, Első Resze az szent irasnac . . . reszeiből vőt predicaciocnac . . . Gyulafejevárv, Wagner, 1569. Uő, Rövid Utmvtatás . . . Gyulafejevárv, Hoffhalter Rafael, 1567. DEBRECZENI SZÜR GÁSPÁR, (Aitatos imádságok). H. n., é. n. (M). DECSI GÁSPÁR, Az David Kiralynak Bethsabeval valo vetkeről . . . H. n., é. n. Uő, Historia az David Kiralynac . . . vétkeről . . . H. n., é. n. DÉVAI MÁTYÁS, At tiz parantsolatnac . . . mag aráztá. H. n., é. n. (Kiadta facsimilében SZILÁDY ÁRON, 1897). (DÉVAY MÁTYÁS), Orthographia Vngarica. Krakkó, Vietorné, 1549. (Kiadta facsimilében MELICH JÁNOS, MKönyvsz. 1908).

DÉZSI ANDRÁS, Historia az ifv Thobiasnak . . . vtra eredeseről . . . Bártfa, é. n. *DRASKOVICS GYÖRGY, Igen Zep Kenyw . . . Bécs, Hofhalter Rafael, 1561. Egy szép Enek . . . H. n., é. n. EGYEDÜTI GERGELY, Kalendarivm. Bécs, Stainhofer, 1572. ERDÉLYI MÁTÉ, Az zent Ianos . . . feie vetele-reul . . . H. n., é. n. ERASMUS, Civilitas Morvm Erasmi . . . Szeben, Fabricius, 1598. (Euryalus és Lucretia historiája). Igen szep historia . . . Eurialusrol és Lucrecyarol . . . H. n., é. n. (A). Evangeliumok és epistolák.

H. n., é. n., Farinola. (Könyvészeti leírását l. SZTRIPSZKY, 1816. sz. alatt.) FARKAS ANDRÁS, Cronica ... H. n., é. n. (Krakkó, 1538.) Kézirat másolat a M. T. A. könyvtárában: Történel. 4^r. 38. *FÉLEGYHÁZI TAMÁS, Az mi Vrone Iesus Christvsnac Vy Testamentoma ... Debrecen, Hoffhalter Rudolf, 1586.

*FONS VITAE, Debrecen, 1589. FRANKOVICS GERGELY, Hasznos Es Fölötte szikseseg könyv ... Monyorókerék, Manlius, 1588. GÖRCSÖNYI AMBRUS, Historias Enec ... Az Mattyas kiralyrol ... H. n., é. n. (M). *GYARMATHI MIKLÓS, Keresztyeni Felelet ... Debrecen, Lipsiai, 1598. HEGENDORFINUS-SYLVESTER, Rvdimenta. Krakkó, 1527. (Kiadta MELICH JÁNOS, 1912.) HELTAI GÁSPÁR, A Jesus Christvsnac Wy Testamentoma ... Kolozsvár, 1562. Uő, Agenda ... Kolozsvár, Heltai, 1559. Uő, A Biblianac első része ... Kolozsvár, Heltai-Hoffgreff, 1551. Uő, A Biblianac negyedic része. Kolozsvár, Heltai-Hoffgreff, 1552. *Uő, Cancionale ... Heltai, Kolozsvár, 1574. (M). Uő, Catechismvs ... Kolozsvár, 1553. (M). **Uő, Chronica ... Kolozsvár, Heltainé, 1575. Uő, Soltar ... Kolozsvár, Heltai, 1560. Uő, Vigaztalo könyuetske ... Kolozsvár, Heltai, 1553. (M). *Uő, Vigaztalo Könyuetske ... Sicz, Manlius, 1593. HELTAI GÁSPÁR (IFJ.), Magyar Arithmetica ... Kolozsvár, ifj. Heltai, 1591. HEYDEN-SYLVESTER, Pveriliv colloquiorum formulae. Krakkó, 1527. (Kiadta MELICH JÁNOS, 1912.) Historia Abigail ... H. n., é. n. (XVI. sz.), (RMK. I. 323.). Hoffgreff-féle énekes könyv. H. n., é. n. (M). *HOLLÓSI GOTTFRIED, ... Praedicatio ... Keresztúr, Manlius, 1603. HUSZÁR DÁVID, A Kerestyen Hitről ... Pápa, 1577. (A pápai ref. kollégium fényképmásolata.) HUSZÁR GÁL, Az Vr Iesus Christvsnac Szent Vachoraiarol ... Magyaróvár, 1558. (Fényképmásolata M. N. M.-ban.) Icon vicissitudinis humanae vitae. H. n., é. n. IDARI PÉTER, Historia az vilag biro Nagy Sandornak ... sok hadakozasirul. H. n., é. n. ILOSVAI PÉTER, Az nagy Szent Pal Apostolnac eletiről ... Debrecen, Komlós Andrásné, 1577. (M). Uő, Historia Mikeppen az Ptolomeus Kiraly, az Moysesnek öt könyvet ... fordittatta ... H. n., é. n. Uő, Historia Regis Ptolomej ... H. n., é. n. *Index Bibliivs ... Vizsoly, Manstkovit, 1593. ISTVÁNFI PÁL, Historia Regis Volter. Debrecen, Komlós, 1574. Jvdicivm ... Bártfa, Gutges(el), 1583. KÁKONYI PÉTER, Historia az nagy erős Samsonrol ... Bártfa, é. n. KÁROLI GÁSPÁR, Keet könyv ... Debrecen, Török, 1563. KÁROLI PÉTER, Az Apostoli Credonak ... Magiarazattia ... Debrecen, Hoffhalter Rudolf, 1584. *Uő, Az Halalrol ... Debrecen, Komlós, 1575. (M). KÁROLYI ANDRÁS, Ez mostani wisza wonasokrwl ... Krakkó, Wirzbieth, 1580. **KÁROLYI GÁSPÁR, Szent Biblia ... Vizsoly, Mantskovit, 1590. KOMJÁTHI BENEDEK, Az Zenth

Paal leueley . . . Krakkó, Vietor, 1533. (Kiadta SZILÁDY ÁRON, 1883.) KULCSÁR GYÖRGY, Az Halalra Valo Keszöletről . . .

Alsóindva, Hoffhalter Rudolf, 1573. Uő, Az Ördögnek a penitencia tarto Bűnössel való vetekedéséről . . . Alsóindva, Hoffhalter Rudolf, 1573. *Uő, Postilla . . . Bártfa, Guttgesel, 1597. MAGYARI ISTVÁN, Az Orszagokban valo soc Romlasoknak okairol . . . Sárvár, Manlius, 1602. (Kiadta FERENCZI ZOLTÁN; Heinrich-RMK. 27. sz. 1911.) Markalfnak . . . treffa beszederől irott rövid Könyv. H. n., é. n. *MELIUS PÉTER, A Szent Iob könyvenek . . . fordítása . . . Várad, Hoffhalter Rafael, 1565. *Uő, Az ket Samvel könyueinek . . . forditasa Magiar nielure. Debrecen, Hoffhalter Rafael, 1565. Uő, Herbarium . . . Kolozsvár, Heltainé, 1578. *Uő, Magiar Predikatioc . . . Debrecen, Török, 1563. *Uő, Valogatot praedikatioc . . . Debrecen, Török, 1563. (M). MISOCACUS VILHELM, Prognosticon . . . Kolozsvár, Heltai Gáspárné, 1578. MOLNÁR ALBERT (SZENCI), Dictionarium . . . Nürnberg, 1604. *Uő, Psalterium Ungaricum. Herborn, Hollós, 1607. (M). **Uő, Szent Biblia . . . Hanau, Halbejus, 1608. *MONOSZLAI ANDRÁS, Apologia . . . Nagyszombat, 1588. *Uő, De Invocatione . . . Sanctorum. Nagyszombat, 1589. MURMELIUS JÁNOS, Lexicon . . . Krakkó, Vietor, 1533. (E). NAGY-BÁNKAI MÁTYÁS, Historia. Az vitez Hvniadi Ianoš . . . Vitezsege. Debrecen, Komlós, 1574.

ORMPRUSZT KRISTÓF, Gonoz azzony embereknek erkelchekroel vallo Oenek. Bécs, Aquila, é. n. OZORAI IMRE, De Christo . . . Krakkó, Vietor, 1535. (M)., 1546. Paris, Es Görög Ilona Historiaia. Kolozsvár, 1597. *PATHAI ISTVÁN, Az Sacramentomokrol . . . H. n., 1592. — H. n., 1593. *PÉCSI LUKÁCS, Az Keresztyen Szvzeknek Tiszteseges koszoroia . . . Nagyszombat, 1591. (M). Uő, Kalendarium. Nagyszombat, 1579. Uő, Calendarium . . . Nagyszombat, 1597. PESTI GÁBOR, Aesopi Phrygis fabulae . . . Bécs, Singrenius, 1536.

Uő, Nomenclatura . . . Bécs, Singrenius, 1538, 1550, 1561. (M). — Bécs, Stainhofer, 1568. Uő, Wij Testamentum . . . Bécs, Singrenius, 1536. (Kiadta facsimilében SZILÁDY ÁRON, 1896.) PÓLYI ISTVÁN, Historia. Az Iovenianus . . . Csaszarnak . . . fuvalkodasáról . . . H. n., é. n. Poncianys Historiaia . . . Bécs, Eber, 1573. (Kiadta HEINRICH GUSZTÁV; Heinrich-RMK. 5. sz. 1898.) Régi Magyar Nyelvemlékek. 2., 3. köt. (Vegey tárgyú régi magyar iratok.)

Salamon Kiralynak . . . Markalfal valo Tréfa beszédeknek rövid könyve. Kolozsvár, 1577. — Monyorókerék, Manlius, 1591. SIBOLTI DEMETER, Lelki Hartz . . . H. n. (Galgóc?), Mantskovit, 1584. Uő, Vigasztaló könyvecske . . . H. n. (Galgóc?), Mantskovit, 1584. (Sybillák jö vendölése.) H. n., é. n. SYLVESTER JÁNOS, Grāmatica Hvngaro Latina . . . Sárvár, 1539. (CorpGram.) Uő, Vj

Uő, De Invocatione . . . Sanctorum. Nagyszombat, 1589.

MURMELIUS JÁNOS, Lexicon . . . Krakkó, Vietor, 1533. (E). NAGY-BÁNKAI MÁTYÁS, Historia. Az vitez Hvniadi Ianoš . . . Vitezsege. Debrecen, Komlós, 1574.

ORMPRUSZT KRISTÓF, Gonoz azzony embereknek erkelchekroel vallo Oenek. Bécs, Aquila, é. n. OZORAI IMRE, De Christo . . . Krakkó, Vietor, 1535. (M)., 1546. Paris, Es Görög Ilona Historiaia. Kolozsvár, 1597. *PATHAI ISTVÁN, Az Sacramentomokrol . . . H. n., 1592. — H. n., 1593. *PÉCSI LUKÁCS, Az Keresztyen Szvzeknek Tiszteseges koszoroia . . . Nagyszombat, 1591. (M). Uő, Kalendarium. Nagyszombat, 1579. Uő, Calendarium . . . Nagyszombat, 1597. PESTI GÁBOR, Aesopi Phrygis fabulae . . . Bécs, Singrenius, 1536.

Uő, Nomenclatura . . . Bécs, Singrenius, 1538, 1550, 1561. (M). — Bécs, Stainhofer, 1568. Uő, Wij Testamentum . . . Bécs, Singrenius, 1536. (Kiadta facsimilében SZILÁDY ÁRON, 1896.) PÓLYI ISTVÁN, Historia. Az Iovenianus . . . Csaszarnak . . . fuvalkodasáról . . . H. n., é. n. Poncianys Historiaia . . . Bécs, Eber, 1573. (Kiadta HEINRICH GUSZTÁV; Heinrich-RMK. 5. sz. 1898.) Régi Magyar Nyelvemlékek. 2., 3. köt. (Vegey tárgyú régi magyar iratok.)

Salamon Kiralynak . . . Markalfal valo Tréfa beszédeknek rövid könyve. Kolozsvár, 1577. — Monyorókerék, Manlius, 1591. SIBOLTI DEMETER, Lelki Hartz . . . H. n. (Galgóc?), Mantskovit, 1584. Uő, Vigasztaló könyvecske . . . H. n. (Galgóc?), Mantskovit, 1584. (Sybillák jö vendölése.) H. n., é. n. SYLVESTER JÁNOS, Grāmatica Hvngaro Latina . . . Sárvár, 1539. (CorpGram.) Uő, Vj

Uő, De Invocatione . . . Sanctorum. Nagyszombat, 1589.

MURMELIUS JÁNOS, Lexicon . . . Krakkó, Vietor, 1533. (E). NAGY-BÁNKAI MÁTYÁS, Historia. Az vitez Hvniadi Ianoš . . . Vitezsege. Debrecen, Komlós, 1574.

ORMPRUSZT KRISTÓF, Gonoz azzony embereknek erkelchekroel vallo Oenek. Bécs, Aquila, é. n. OZORAI IMRE, De Christo . . . Krakkó, Vietor, 1535. (M)., 1546. Paris, Es Görög Ilona Historiaia. Kolozsvár, 1597. *PATHAI ISTVÁN, Az Sacramentomokrol . . . H. n., 1592. — H. n., 1593. *PÉCSI LUKÁCS, Az Keresztyen Szvzeknek Tiszteseges koszoroia . . . Nagyszombat, 1591. (M). Uő, Kalendarium. Nagyszombat, 1579. Uő, Calendarium . . . Nagyszombat, 1597. PESTI GÁBOR, Aesopi Phrygis fabulae . . . Bécs, Singrenius, 1536.

Testamentū . . . Sárvár, Abádi, 1541. (M). *Bécs, Stainhofer, 1574. *SZALASZEGI GYÖRGY, Hetetszaka mindennapra megh irattatot Imadsagok . . . Sicz, Manlius, 1593. SZEGEDI GERGELY, Enekes könyv. Debrecen, Komlós, 1569. (Kiadta SZILÁDY ÁRON, 1893.) SZEGEDI LŐRINC, Theophania . . . Debrecen, Komlós, 1575. SZÉKELY ISTVÁN, Calendarivm . . . H. n., é. n. (A). Uő, Chronica . . . Krakkó, Striykouiai Lázár, 1559. Uő, Soltar Kõñũ . . . Krakkó, Vietorné, 1548.

SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS, Nomenclatvra . . . Debrecen, Csáktornyai, 1590, 1593. (Kiadta MELICH JÁNOS, 1906.)

*SZIKSZAI HELLOPEUS BÁLINT, Katechismus . . . H. n., é. n. (M). SZTÁRAI MIHÁLY, Comoedia . . . H. n. (Magyaróvár) Huszár Gál, é. n. (1559). TELEGDI MIKLÓS, Az keresztyenségnec fundamentvmirol. Bécs, Hoffhalter Rafael, 1562. (Kiadta facsimilében SZILÁDY ÁRON, 1884.) Uő, Az Euangeliomoknac . . . Első Resze . . . Bécs, Apfl, 1577. *Uő, Az Euangeliomoknac . . . Masodik resze. Nagyszombat, 1578. *Uő, Az Euangeliomoknac . . . Harmadik Resze. Nagyszombat, 1580.

*Uő, Egy Nehany Jeles Okai . . . Nagyszombat 1581.

*TELEGDI MIKLÓSNAC PEECHI Pispóknec felelete . . . Nagyszombat, 1580. TINÓDI SEBESTYÉN, Chronica. Kolozsvár, Hoffgreff, 1554. TORKOS JÁNOS, Historia regis Absolon . . . H. n., é. n. VAJDA-KAMARÁSI LŐRINC, Szep Tanvlsag . . . Debrecen, 1596. *VALKAI ANDRÁS, Cronica . . . Kolozsvár, 1573. VARSÁNYI GYÖRGY, Egy szep Historia . . . Debrecen, Komlós, 1574. VÁSÁRHELYI GERGELY, Az Keresztyeni tudomanynac rövid summainac részei . . . H. n., é. n. (Kolozsvár, 1599?). (M). VERANTIUS FAUSTUS, Dictionarivm . . . Velence, Morettus, 1595. *VERBŐCZI ISTVÁN, Magyar Decretvm . . . Debrecen, Hoffhalter Rafael, 1565. *Uő, Decretvm. Kolozsvár, Heltai, 1571. *VIZAKNAI GERGELY, Az Keresztyeni Tvdomannak eg nehany fő Articulusirol . . . Sicz, Manlius, 1593. (M).

TARTALOM.

I. Kéziratok és nyomtatványok helyesírása. (A vizsgált anyag.)	3
II. Az <i>u</i> és <i>v</i> hangok közös, illetőleg részben közös jellel ..	8
1. Az <i>u</i> (<i>u</i>) hang jelei ..	8
A) Szó elején	8
B) Szó belsejében és szó végén	14
2. A <i>v</i> hang jelei	14
A) Magánhangzó előtt	14
a) Szó elején	14
b) Szó belsejében	15
B) Nem magánhangzó előtt	15
a) Szó elején	16
b) Szótagvégen, szóvégen	16
III. A mai jelölésmód kezdetei	20
IV. Összefoglalás	22
Rendszeresen feldolgozott források	23

